

композитори и музыканты, в частности Н. Лысенко, А. Кошиц, К. Стеценко, С. Людкевич, П. Сокальский, С. Гулак-Артемовский, Ф. Колесса и другие. Раскрыто влияние музыкально-песенных народных традиций на возрождение национальной культуры.

Ключевые слова: Украина, песня, фольклор, национальность, возрождение, история, традиция, деятель.

Igor Yakubovskiy

Ukrainian national singing traditions as one of the main factors of national rebirth during the second half of XIX – beginning of XX century

Annotation. The author contemplates to study the state of national singing heritage in Ukraine in the end of XIX – beginning of XX century and its influence onto historical processes of national rebirth. This period in Ukraine is designated by cultural traditions activation, razing and growth of national acquirments, created during a great number of ages. National singing traditions, whose carriers were Ukrainian people, had consolidated on professional level due to musical culture of those times. Folklore singing traditions have been used in their creative work rather liberally by such musicians as M. Lysenko, O. Koshyts, K. Stecenko, S. Ludkevych, P. Sokalskyi, S. Gulak-Artemovkyi, F. Kolessa etc. The influence of music-singing national traditions onto rebirth of national culture has been revealed.

Key words: Ukraine, song, folklore, nationality, rebirth, history, tradition, figure.

АСОРТИМЕНТ ВИРОБІВ КУСТАРІВ-ШКІРЯНИКІВ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ В КІНЦІ ХІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Оксана СЕМЕНОВА

аспірантка ННДІУВІ

Анотація. У статті висвітлено асортимент виробів із шкіри та хутра кустарів-шкіряників Середньої Наддніпрянщини в кінці ХІХ – першій половині ХХ ст. та розкрито його значення в повсякденному житті українців. Автор розглядає основні види чоловічого та жіночого верхнього хутряного одягу, чоловічих головних (хутряних та шкіряних) уборів, взуття, поясів та інших компонентів традиційного українського одягу, аналізує їх регіональні особливості, соціальне навантаження та символічне значення. Розглянуто декоративні елементи оздоблення кожухів. Простежено вплив індустріалізації на розвиток кустарного шкіряного та овчинно-шубного промислу, причини його поступового занепаду.

Ключові слова: шкіряний кустарний промисел, овчинно-шубний промисел, сиром'ятна шкіра, шевство, кушнірство, шапкарство, кожух прямоспинний («тулуб'ястий»), кожух відрізний (кожушанка), шапка, пояс, постолі, черевики, чоботи-сап'янці, чоботи-чорнобривці, декорування, орнамент «квітка».

Шкіра як міцний і податливий матеріал здавна знаходила своє застосування в побуті українців. Шкури тварин, безперечно, були найдавнішим матеріалом для одягу: кожухів, шуб, шапок, взуття, рукавиць, поясів, навіть штанів (наприклад, у Полтавській губернії носили штани з сиром'ятної шкіри [13, 217], а взимку – штани з овечих шкур хутром всередину – «ершанки» [10, 127]). Хоча вироби зі шкіри мали ужиткове призначення, в них відчувалося творче, художнє начало [3, 50]. Протягом століть в Україні усталилось чимало способів художнього оздоблення шкіряних виробів. Вироби з хутра, передусім з овчини, мали свої засоби художнього вираження: вишивання вовняними та лляними, а з кінця ХІХ ст. – гарусовими, бавовняними та шовковими нитками. Однією з основних технік оздоблення кожухів в Україні була аплікація сап'яном та сукном.

У ХІХ ст. в українців, як і в інших слов'янських народів, широко побутовували одяг з овечих шкур, що зумовлювалося добре розвиненим вівчарством. Перевага віддавалася таким породам овець, як решетилівська (чорна) та сокальська (сіра).

Вичинка шкіри овець для одержання овчини називалася кушнірством; крім овчини, кушніри виробляли мерлушки, які використовували для

комірів на кожухи, та смушки – шкури молодих ягнят – для селянських шапок.

Якість хутра залежала від часу зняття шкури, місцевого клімату й корму. Літнє хутро було невисокої якості: воно короткошерсте, грубіше за зимове і майже завжди темних відтінків, підшерстя або взагалі немає, або воно рідке, а верхнє волосся сидить дуже глибоко. Тому влітку овець стрижуть. Восени хутро знову наростає, а взимку (приблизно на Різдво) воно має найвищу якість. Цінність шкури залежить також від уміння знімати її з тіла тварини та правильно просушувати.

Вироблення овчин здійснювалося таким способом: спочатку їх розмочували у чані протягом 10–12 годин, потім міздрювали та квасили у спеціальному розчині, у який входили борошно або пшеничні висівки та сіль. Процес квасіння тривав приблизно 10 днів; при цьому овчини двічі перекладали у розчині. Далі їх висушували, чистили та розминали на біляках (п'ялі), натирали милом, крейдою чи гіпсом і чистили косою або скафою для повного очищення від залишків жиру [8, 24]. В Чернігівській губернії після квасіння, розминання та сушіння проводилося ще дублення шкур відваром лозової кори [9, 215–216]. Вичинену овчину або залишали

білою, або фарбували. У Полтавській губернії для вироблення чорнених овчин шкури після квасіння опускали в теплі розчини сандалового екстракту та хромпіку (хромпик – дихромат калію, його застосовують як окислювач у шкіряній і текстильній промисловості. – О.С.), а потім натирали конопляним маслом [9, 218]. Спосіб обробки овчин лише квасінням та розминанням має назву «набіло», і шуби, пошиті з них, називаються «білі шуби» [13, 218].

У сільській місцевості великого поширення набули такі види кравецького ремесла, як кожухарство, шапкарство (шаповальство), виготовлення поясів. Кравецький інструмент складався із ножів, аршинів, ножиць, різної величини голок тощо. Використовували лляні та конопляні нитки, наперстки, крейду. Українське кожухарство та шапкарство у кінці XIX – на початку XX ст. зберігало чимало специфічних рис, тоді як шевське ремесло вже у XVIII – XIX ст. багато в чому набуло рис загальноєвропейського характеру.

Кожух здавна був необхідним атрибутом багатьох обрядів: на ньому благословляли молодих, переступаючи через нього, молоді входили до хати, в кожусі свекруха зустрічала молодих, так само як і теща свого зятя. При першому підстриганні волосся дитина повинна була обов'язково сидіти на вивернутому кожусі як символи багатства, плодючості та добробуту, «волохате й кучеряве» часто ставиться в протилежність голому й убогому [11, 115]. Новий кожух переходив від батька до сина, від матері до доньки, переживаючи кілька поколінь [10, 92]. Проте висока ціна, вільний крій та великі розміри робили кожухи незручними для праці, їх носили переважно на свята, а в будні дні вдягали простіший одяг.

Із зимового хутрянного одягу в Україні поширеними були довгополий кожух та короткі кожухи. На території України відомі два основних крої кожухів: прямоспинний («тулуб'ястий», «тулубчастий», «кульовий») та з відрізною спинкою. Прямоспинний крій кожухів переважав у високогірних районах Українських Карпат, а на більшій частині території України у XIX ст. шили кожухи, крій яких розвинувся від прямоспинного: спинка від лінії талії розширювалась за рахунок вставних клинів чи зборок. Найчастіше побутували одночасно обидві форми крою. За довжиною кожухи могли бути короткими (до талії або середини стегна), середньої довжини (до колін або трохи нижче) та довгі (до п'ят). На значній території України наприкінці XIX – на початку XX ст. населення носило водночас два типи кожухів: довгий, великий, вільний, розширений донизу великими фалдами «тулуб'ястий» («кульовий») кожух і прикорочену, відрізнуну, під стан (до стану) кожуханку (кожущину, кожущку) [14, 88]. Тулуб'ястий кожух був довгим, до п'ят, мав стоячий або виложистий комір. Високі манжети, поли, комір обшивалися хутром. Приталені кожухи мали завужену спинку, нижня частина зшивалася з чотирьох клиноподібних частин та призбирувалася. Довжина таких кожухів була до середини гомілки, а інколи й колін. Лінія талії часто завищувалася, передні поли були значно коротші від важкої, зібраної у фалди спинки. Приталені кожухи мали переважно стоячий комір, коміри, манжети, кишені та поли оброблялися хутром [12, 62].

Зазвичай для пошиття кожуха використовувалося від 5 до 8 шкір [4, 431]. При розкрою-

ванні виробу майстер намагався максимально економити площу шкіри, щоб найменше її зрізати [3, 52]. З однієї найбільшої шкіри робили перегинку, тобто верхню частину кожуха; шкуру обрізували у формі трапеції, перегинаючи по половині, на загині вирізували круглий отвір для шиї. Довшу частину шкіри, що приходиться на груди, розрізували на дві половини. До цієї основи кожуха пришивали поли, клинці, рукава та комір [5, 73]. Для зміцнення швів між ними вкладали вузький ремінець; для прикриття шва і оберігання ниток на нього зверху наклали вузькі шкіряні стрічки. Вони проходили або по всіх швах, або там, де шкіра могла найскоріше рватись: на проймі рукава, лінії талії чи тільки на бокових клинах [3, 52–53].

Колір кожухів був переважно білий (у Середній Наддніпрянщині також жовтий), рідше так званий «червоний» або чорний. У Чернігівській губернії «червоний» кожух мав оранжевий відтінок, у північних повітах – оранжево-коричневий, у Черкаському повіті Київської губернії – червоно-коричневий [10, 92 – 93], на півночі Київської губернії – оранжевий [12, 156]. У негоду на кожух напинали плащоподібну суконну кирею з відлогою (відлога – капюшон у верхньому одязі. – О.С.) [10, 116].

У Київській губернії зустрічалися кожухи тулуб'ясті та прості – кожущини. Перші носили переважно міщани та заможні селяни, другі – бідні селяни. Простий селянський кожух був приталений, без фалд, мав стоячий комір, обрамлений чорним або сірим смушком. У західній частині губернії побутував кожух, критий чорним сукном, – «хутро» [10, 111–112].

На більшості території України кожухи не орнаментували, за винятком деяких регіонів. Наприклад, у Київській губернії в тулуб'ястих кожухах до правої поли поблизу коміра пришивався гудзик (найчастіше з кольорової шкіри), до лівої поли кріпилася петля з такого ж матеріалу. Надівши кожух, зазвичай закладали праву полу на ліву та застібали на гудзик [4, 432]. Кожухи мали великий виложистий комір. Сірим смушком обшивали комір, низи та поділ кожухів, оздоблювали їх «сімкою» – вузькою смужкою тканини. Загалом кожухи Київської губернії (зокрема, центральної її частини – Васильківського, Канівського, Таращанського, Сквирського та півдня Київського повітів) вирізнялися багатством декору: на правій полі в нижньому куті знаходився великий квіткоподібний візерунок («наріжник», «квітка») [12, 161] з кольорової «сімки» або виплетених ниток – «кіски», декоративні нашивки прикрашали поділ і низи рукавів [10, 93]. «Квітка» мала не лише декоративне, а й символічне значення. Здавна прикраси на одязі виконували важливу магічну роль: орнамент розташовувався, як правило, там, де відкривався доступ до тіла (в низах рукавів, на горловині, комірі, подолі або полах) [12, 164, 10, 157]. Маленькими китицями з вовняних ниток прикрашали ластовиці під руками кожухів [10, 151]. Орнаментованими підрізними кожухами славилися містечка Богуслав та Бориспіль Київської губернії, Зіньків Полтавської губернії. В них орнамент виложувався, крім пілок та рукавів, на талії та уздовж вшитих по боках клинців. Також широко використовувалася вишивка гладдю по пілках, спинці та коміру; іноді узор виконували на окремому шматку шкіри та пришивали його на кожух, обшиваючи сап'яном.

Кожухи Середньої Наддніпрянщини, як і Гуцульщини, вирізнялися багатством аплікації шкірою переважно геометричного орнаменту: трикутники, заокруглені язички, шестиконечні розетки. При ручному чи машинному вишиванні кожухів переважали рослинні мотиви [10, 152–153].

Приталені кожухи були коротшими за тулуб'ясті, робилися з 5–6 овечих шкір, із завуженою спинкою, нижня частина зшивалася з чотирьох клиноподібних пілок та призбирувалася. Кроїли їх також на вуси – збори, які йшли від пояса до низу. Приталені відрізнi кожухи шили переважно зі стоячим коміром. Як правило, комір, манжети, поли, кишені обробляли хутром [10, 94].

У Полтавській губернії були здавна поширені кожухи «нагольні» (некриті) з вибілених овечих шкір, зокрема, згадуються кожухи з великими стоячими комірами (Роменський повіт), розшиті візерунками (Прилуцький повіт), з вишитими по краях комірами (Кобеляцький повіт). Поступово такі кожухи почали витіснятися кожухами чорного та жовтого дублення [6, 33].

Жіночий кожух нічим не відрізнявся від чоловічого, нерідко і чоловіки, і жінки носили один і той же кожух, особливо в бідних сім'ях. Іноді різниця між чоловічим та жіночим кожухом полягала саме у формі коміра, зокрема, на Правобережній Черкащині чоловічий кожух мав стоячий, а жіночий – великий відлогий круглий комір – «вилогу» [12, 62]. З середини XIX ст. кожухи стали покривати фабричним сукном або напівсукном, вони були доступні заможним селянам [11, 156, 12, 62]. У Полтавській губернії жіночі кожухи мали назву «кожушанки». Вони не доходили до колін, мали ззаду складки, маленькій стоячий комір, покритий смушком, такий же смушок був на рукавах. Кожушанки зазвичай покривалися покупною полосатою тканиною – демікотомом [4, 431–433, 11, 159]. У Зінківському повіті Полтавської губернії кожуханки мали невеликі стоячі комірці та широку, обшиту смушком, пелерину, пізніше стоячі комірці замінили на виложисті. В Полтавському та Кобеляцькому повітах жінки носили широкі та довгі кожухи з високими комірами, розшиті кольоровим гарусом [10, 127]. У Гадяцькому повіті кожуханки поступово почали замінюватися чорними дублянками [6, 38]. Одним із різновидів зимового жіночого одягу в Полтавській губернії був «лисі» – одяг з коміром лисиці та відрізною спинкою до стану, із зборами або складками від лінії талії, застіркою на гудзики [14, 92]. У Чернігівській губернії взимку жінки носили «шушун» (верхній одяг з овчини, вкритий сукном), некриті кожуханки або криті фабричною тканиною «хутрянки», що обшивалися смушком. Довгі тулуб'ясті кожухи з широким виложистим коміром носили тут рідко [10, 115].

Разом з тим наприкінці XIX – на початку XX ст. на значній території України скорочується, а подекуди і зникає кустарний овчинно-шубний промисел у зв'язку з переходом до використання фабричних тканин та через підвищення цін на сировину. Із зменшенням масштабів шкіряних кустарних промислів художня обробка шкіри також поступово занепадає. Виходять з ужитку великі білі кожухи, які самі селяни стали називати «мужицькими», проте ще тривало вироблення червонодублених кожухів, залишалися в попиті і кожухи під стан, котрі були зручними для праці. На початку XX ст. збільшення ролі заводських форм виробництва у виготовленні

тканин та елементів костюма сприяло появі більш уніфікованих форм верхнього одягу. Взуттеві, хутрові, шкіргалантерейні фабрики взяли на себе основну функцію у постачанні необхідного асортименту виробів, тому чимало традицій народного чинбарства, кушнірства та кожухарства почали поступово втрачатися [1, 61]. Крім того, посилювався вплив міста на устрій селянського життя, що позначилося і на одязі: старі форми змінювалися на нові – міського пальтового та піджачного типу. На всій території України (крім західних областей) у побут селян поступово входять ватяний зимовий одяг [10, 95] та напівпальто з напівсукна та інших фабричних тканин, що мали прямоспинний крій, комір, кишені, хлястик [12, 63]. З'явилися нові види зимового одягу: ваташник (піджак на ваті, ватник), ватянка (коротка фуфайка на ваті), куфайка, кухайка, кухвайка (куртка з вовняної тканини з фланелевими рукавами), лейбік (верхній одяг на ваті в Київській губернії), нагрудник (безрукавка жіноча на ваті), осінка (короткий жіночий одяг на ваті в Полтавській губернії), полупальтик (короткий плечовий одяг на ваті в Полтавській губернії), чумарка (верхній одяг, підбитий ватою, який підперізується поясом, у Полтавській губернії) [14, 78–102].

До кінця 50-х років XX ст. кустарна художня обробка шкіри частково розвивалася в традиційних осередках, постійно скорочуючись до епізодичних замовлень [2, 85].

Чоловічі головні убори дуже різноманітні за формою, матеріалом. Загальнопоширеними зимовими головними уборами чоловіків були овчинні або смушеві шапки [11, 156]. В Київській та Полтавській губерніях зустрічалися два види крою таких шапок: одні невисокі, майже циліндричні («круглі»), інші високі, конічної форми («стовбоваті», «стовбаті»). У цих губерніях низька кругла шапка з чорної овчини, рідше сірої, із суконним верхом мала назву «кізянка» [14, 130]. Баранячі шапки конічної форми в Канівському повіті Київської губернії називалися «елом» («емурлук») [11, 132–133]. Висока смушкова шапка із заокругленим дном у Київській та Чернігівській губерніях називалася «йолом» («йоломка», «йолом'яник»). У Київській губернії (Баришівка) висока гостроверха смушева шапка називалася «зіньківка» [14, 132]. В Полтавській губернії висока смушева шапка циліндричної форми мала назву «кучма», «кучомка»; її шили з чорної овчини, що складала нижню частину шапки; верх шапки шився із сукна [4, 413–414]; шапка з широким смушевим околицем (околиця – частина головного убору у вигляді обідка, що облягає голову. – О.С.) і гострим плоским верхом – «кубанка» («кубаха»); шапка з хутряним верхом і сподом – «кучмей» [14, 134]. Іншими зимовими видами шапок тут були: «шапка барашкова» – круглої або циліндричної форми, дещо завужена доверху, у парубків вона вужча і вища; підбивалася чорним, голубим або червоним коленкором, іноді овечим хутром; «шапка сива» – виготовлена з хутра сірих молодих баранців, її носили парубки, багатії й міщани [14, 136]. В Роменському та Лохвицькому повітах Полтавської губернії були поширені шапки з овчини, загострені до верху, в Кобеляцькому та Кременчуцькому повітах – низькі круглі шапки [6, 32]. В Чернігівській губернії носили шапки рогатої форми [14, 130], а також «малахаї» – круглі хутряні шапки з навушниками [10, 101] та баранячі шапки з синім або

чорним дном із загнутими догори вухами – «капельюхи» [11, 133]. Шапка з овечого хутра округлої форми тут називалася «магерка»; вовняна шапка, подібна до бриля, – «магірка» [14, 134–135]. Шапкарі шили шапки не лише зі справжньої, але й підробленої овчини [17, 32]. На початку XX ст. почали носити картузи з чорного сукна і шкіряної «сапи», кашкети із синього та зеленого сукна, рідше з чорного [11, 132].

Пояси здавна слугували обов'язковими елементами та прикрасами одягу. В кінці XIX – на початку XX ст. в Україні побутували чоловічі шкіряні пояси. Вони не лише тримали поясний одяг, але й були місцем для зберігання необхідних для повсякденного користування предметів: гаманців, засобів для паління, сокирки тощо. Зокрема, на пояси чоловіки надівали «гаманець» – шкіряний кисет для тютюну, огнива, «ремінник» та «черес» – шкіряний гаманець [4, 418] у вигляді довгого та вузького замшевого мішечка з пряжкою на одному кінці та ременем на іншому. Він мав довжину 20 – 35 см та прикрашався тисненням по шкірі, металом. У Чернігівській губернії шкіряний капшук для тютюну мав назву «шибель»; у Київській губернії «каліткою» називався мішечок для тютюну, кресала та гаманець [14, 161, 164].

Чоловіки Середньої Наддніпрянщини носили також вузький шкіряний (або з рослинних волокон) пояс «очкур», котрий втягували в обшивку («очкурню») штанів-шароварів. Такий пояс мав пряжку та був настільки довгим, що ним можна було обернутися двічі. Прикрашався «очкур» металевими гудзиками та бляшками з тонкої жерсті та латуні [12, 68]. На півночі Чернігівської губернії побутували шкіряні пояси «попруги», праворуч на них кріпився шкіряний гаманець «каліта», поруч із гаманцем – шкіряний чохол для ножа [12, 169]. Починаючи з другої половини XIX ст., саморобні пояси поступово замінюються фабричними.

Шкіряне взуття для України – явище більш пізнє. Одним із найдавніших видів шкіряного стягнутого взуття були постолі, котрі збереглися майже до початку XX ст. Взувала їх бідніша частина населення на значній території Середньої Наддніпрянщини [12, 155]. Виготовляли постолі з одного шматка товстої, але м'якої коров'ячої або свинячої сиром'ятної шкіри. Носили їх переважно влітку, в Чернігівській губернії постолі мали назву «коти» і носилися в усі пори року.

Найпростішим типом зшитого шкіряного взуття були черевики, що закривали ступню та трималися на нозі за допомогою коротких зав'язок, пряжок або без них [12, 74]. Чоботи закривали і ступню, і гомілку; вони відомі на території України з часів Київської Русі. Однак до широкого вжитку чоботи ввійшли наприкінці XVIII – у XIX ст., головним чином серед заможної частини населення [10, 103]. До середини XIX ст. звичайні чоботи були виворітними, тобто з вивороту спочатку зшивали халявки, переди та підшву, а вже потім до них пришивали задники («закаблуки») та прибивали підбори [12, 75].

З появою в середині XIX ст. машин для пошиття взуття значно збільшилась продуктивність праці та покращилася технологія виготовлення взуття. Це сприяло розподілу праці серед шевців, зокрема виділилися «заготовщики», «рантовщики», «каблучники» [15].

У другій половині XIX – на початку XX ст. побутували чоботи витяжні та кроєні. Витяжні чоботи

були двох видів: у першого халяви та переди були суцільні, виготовлені з одного шматка шкіри; у другого переди виготовлялися окремо та зшивалися з халявою і задником, які були вирізані як одна деталь. Шили витяжні чоботи з полувалу та юхти. Кроєні чоботи шили з юхти; вони склалися з передів і халяв, котрі кроїлися разом із задниками, та підшви [16, 25].

Для простого населення шевці виготовляли взуття з полувалу (шкіри простої вичинки) та юхти (краще обробленого товару), зрідка з сап'яну (козячої шкіри) [16, 24].

У Київській губернії селянські чоботи мали своєрідну форму, якою вони відрізнялися від міських чобіт, зокрема, в частині передплюсни (кістка стопи. – О.С.) вони були дещо розширені, завдяки чому чобіт не стискував пальців. Це пояснюється тим, що в літній час селяни ходили босими, тому ступні їхніх ніг були розширені, і в звичайному міському чоботі селянин почувався незручно. Такі чоботи шили в Київській губернії майже скрізь, лише в с. Листопадове Чигиринського повіту та містечках Брусиліві і Рожеві Радомишльського повіту шили вузькі чоботи міського фасону.

Особливістю чобіт півночі Радомишльського повіту (м. Чорнобиль) були дуже високі халявки. Такі чоботи були необхідні місцевим жителям у зв'язку з надзвичайною болотистістю та вогістю території [7, 192].

У Полтавській губернії великі чоботи, лапті, плетені з шнурка, називалися «бахили», чорні чоботи – «витяжки»; великі чоботи – «гопаки»; черевики або чоботи в Миргородському повіті – «гетри», легке взуття, черевики – «кенді», «кендя», червоні чобітки – «летник», «літник»; хатні черевики або старе взуття – «шльорки». В Чернігівській губернії чоботи, які риплять, мали назву «вишкварки» [14, 139 – 148].

Влітку (а в Чернігівській губернії з березня по листопад) жінки, діти та деякі чоловіки ходили босоніж, взуваючи чоботи лише в церкву, на ярмарок чи на гуляння. Чоботи взували також під час польових робіт: на «косовицю», «гребовицю». У святкові дні чоботи та черевики змазували дьогтем. Бідні селяни в теплу пору року носили постолі, зокрема в Роменському, Золотоніському та Полтавському повітах Полтавської губернії [6, 36].

Чоботи, що шили для селян та міщан, різко відрізнялися не лише за якістю шкіри, але й за зовнішніми формами. Зокрема, сільський чобіт був широким, з високими та широкими халявками, мав овальний носок, одну підшву, напівкруглі, широкі та невисокі каблуки, підбиті залізними цвяхами (іноді цвяхи заміняли підковами). Міщани та більш заможні селяни носили рантові чоботи. Вони відрізнялися тим, що мали подвійну підшву, усічені носки, орнаментально вистрочені закаблуки. Підбори на таких чоботях робили вищі, охайніші, підбивали в основному підковами. Взимку для тепла в чоботи вкладали пучок соломи («устілки»), ноги обмотували онучами. Невелика група кустарів шила взуття («чистий сапог») для заможних верств населення з хрому, плату, шевро, гамбургу, які поставлялися з північних російських губерній [16, 24].

Жіночі чоботи мали більш вузькі халявки та майже завжди прикрашалися на каблуках намальованими стрічками та смужками. В Київській губернії халявки чобіт мали тільки один боковий шов назовні [11, 136]. Жінки носили

жовті та червоні сап'янці [11, 156]; жовті чоботи були широко розповсюджені у Васильківському, Канівському, Сквирському повітах Київської губернії. Крім чобіт, жінки носили червоні та чорні черевики [70, 112], а дівчата та молоді заміжні жінки – «венгерки» – черевики на гудзиках [7, 192].

У святкові дні жінки та дівчата вдягали кольорові чоботи («чорнобривці»), що виготовлялися з жовтого, червоного та зеленого сап'яну [10, 112]. В Полтавській губернії (Миргородський та Гадяцький повіти) червоні «сап'янці» («червонинці») носили дівчата та молоді жінки, літні жінки носили чоботи зеленого («зеленинці») та жовтого («жовтинці») кольору [6, 40]. Були популярними тут двоколірні чоботи – передки чорні, а халявки жовті («чорнобривці», «чорнохалявці») [11, 136]. Пізніше в попит увійшли високі чорні черевики, облямовані червоним сап'яном, які шнурували червоними або зеленими стрічками [10, 127, 11, 137], до них дівчата вдягали сині панчохи [14, 138]. Крім того, в Полтавській губернії дівчата носили черевики, що мали довгі гострі носки, піднесені доверху, та високі каблуки (корки), спрямовані до середини черевика та завужені донизу («черевики на корках») [4, 430–431, 14, 146]. У Чернігівській губернії носили переважно червоні сап'янці на високих підборах [70, 115].

Декорували жіночі чобітки аплікацією кольоровою шкірою, ажурним вирізуванням з підкладкою кольорових шкірок, вибиванням каплями у вигляді зубчастих ліній, розеток, трикутників, ромбовидних фігур тощо. Улюбленими декоративними елементами були «кучері» – кольорові шнурочки. В чобітках часто прикрашали беріжок підшови і каблук дрібними цвяшками, набитими на невеликій відстані один від одного; на носку вони переходили в узорний орнамент [11, 136]. У Полтавській губернії сап'янці з м'якими халявами не оздоблювалися [14, 138]. Після того, як кольорові чоботи втрачали свій ошатний вигляд, їх змазували дьогтем та носили в буденні дні.

До кінця XIX ст. кольорові чоботи на території Середньої Наддніпрянщини майже вийшли з ужитку. Найдовше проіснували двоколірові чоботи – «чорнобривці» [12, 75].

На початку XX ст. взуття виготовлялося в основному у шведських артілях, ремісничих майстернях та кустарями-одинаками.

У післявоєнні роки шевці почали шити хромові чоботи. Зазвичай крій чобіт для чоловіків та для жінок був однаковим: м'які халяви, які у литці були щільними, а нижче неї складалися у «гармошку» [16, 26]. Це пов'язано з тим, що ідеалом 40–50-х років XX ст. була жінка-солдат, жінка-трудівниця, що разом з чоловіками зазнала труднощі війни [18, 143].

У Чернігівській губернії після війни модним чоловічим взуттям були чорні юхтові чоботи з високими щільними халявами, які відкочувалися і відкривали білу підкладку з баранячої шкіри. Чоловіки носили також чоботи з хромової шкіри під назвою «джімі», що шилися на зразок офіцерських і були доступними лише заможним верствам населення. В довоєнний та післявоєнний період побутовали «варшавські чоботи» з юхти та хрому, пошиті за польським зразком. До Жовтневої революції їх могли собі дозволити лише купці та поміщики [16, 25–26].

Отже, розглянувши асортимент виробів кустарів-шкіряників Середньої Наддніпрянщини в

кінці XIX – на початку XX ст., можна зробити такі висновки:

кустарні вироби зі шкіри та хутра мали широке застосування у повсякденному житті українців;

основним видом зимового верхнього одягу українців був кожух; на території Середньої Наддніпрянщини переважали два крої кожухів: прямоспинний («тулуб'ястий») та з відрізною спинкою (кожушанка); кожухи Київської губернії відрізнялися багатим декоруванням та оздобленням;

загальноприйнятими чоловічими зимовими головними уборами були овчинні або смушеві шапки;

шкіра тварин широко використовувалася для виготовлення різноманітних аксесуарів до одягу: капшуків для тютюну, кресала, огнива, гаманців, поясів;

на початку XX ст. збільшення ролі заводських форм виробництва у виготовленні тканин спричинило появу більш уніфікованих форм верхнього одягу, поширення набуває ватяний зимовий одяг;

основним видом взуття бідної частини населення були постолі; з середини XIX ст. набули поширення чоботи, пошиті з простого товару (полувалу) та юхти, рантові чоботи були доступні більш заможній частині населення; в післявоєнні роки почали шити хромові чоботи, фасон яких був однаковим і для чоловіків, і для жінок;

у кінці XIX ст. із зменшенням масштабів шкіряних кустарних промислів художня обробка шкіри поступово занепадає, постійно скорочуючись до епізодичних замовлень.

Незважаючи на те, що вироби зі шкіри і хутра мали ужиткове призначення, в них відчувалося творче, художнє начало. Технологічні навички в народних ремеслах зазвичай передавалися від батька до сина, від покоління до покоління. Тому саме в народному мистецтві збережені найдавніші традиції, художні стилі, віками нагромаджений ремісничий і художній досвід.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. – 2-е вид. / А.П. Пономарьов, Л.Ф. Артюх, Т.В. Косміна та ін. – К.: Либідь, 1994. – 256 с.; іл.
2. Народні художні промисли УРСР: Довідник. – К.: Наукова думка, 1986. – 143 с.
3. Горинь Г. Традиції та перспективи розвитку художньої обробки шкіри на Україні // Народні художні промисли України: Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1979. – 98 с.
4. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. – Т. VII. – Выпуск 2. – СПб., 1877. – 608 с. с прилож.
5. Вовк Х. Студії з української етнології та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.: іл.
6. Падалка Л. Что сказало население Полтавской губернии о своём старом быте. – Полтава: Труды Полтавской учёной архивной комиссии, 1905. – 86 с.
7. Сапожный, сыромятно-шорный и кожевенный промысел // Кустарная промышленность в Киевской губернии: Итоги анкетного и местного обследования, проведенного Киевской Губернской земской управой по поручению Губернского земского собрания. – К.: Тип. насл. К. Кружлянского, 1912. – С. 177 – 200.
8. Святловский В. Кустари-кожевники Полтавской губернии. – Полтава: Типо-Литография И. А. Дохмана, 1894. – 58 с. с прилож.

9. Шевлягин Н. Кожевенное производство в Нижегородской, Черниговской, Полтавской, Харьковской и Курской губерниях // Отчёты и исследования по кустарной промышленности в России. – СПб.: Типография В. Киршбаума, 1894. – Том II. – С. 195 – 259.
10. Ніколаєва Т. Історія українського костюма. – К.: Либідь, 1996. – 173 с.
11. Матейко К. Український народний одяг. – К.: Наукова думка, 1977. – 223 с.
12. Николаева Т. Украинская народная одежда. Среднее Поднепровье. – К.: Наукова думка, 1987. – 247 с.
13. Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография: Пер. с нем. К.Д. Цивиной. Примеч. Т.А. Бернштам, Т.В. Станюкович и К.В. Чистова. – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1991. – 511 с.: іл.
14. Матейко К. Український народний одяг. Етнографічний словник. – К.: Наукова думка, 1996. – 195 с.
15. Електронний ресурс. – http://pk-himprom.ru/istoriya_obuvi_razvitie_obuvnoy_pr
16. Костенко Л. Шевський кустарний промисел на Лівобережному Поліссі (друга половина XIX – 60-ті роки XX століття) // Сіверянський літопис. – 2001. – №1. – С. 20 – 31.
17. Плавтов Л. Краткий обзор кустарных промыслов Черниговской губернии. – Чернигов: Типография Губернского Земства, 1914. – 32 с.
18. Горина Г. Народные традиции в моделировании одежды. – М.: Легкая индустрия, 1974. – 184 с.

Оксана Семенова
Ассортимент изделий кустарей-кожевников Среднего Поднепровья в конце XIX – первой половине XX века

Аннотация. В статье освещен ассортимент изделий из кожи и меха кустарей-кожевников Среднего Поднепровья в конце XIX – первой половине XX в. и раскрыто его значение в повседневной жизни украинцев. Автор рассматривает основные виды мужской и женской верхней меховой одежды, мужских головных уборов (меховых и кожаных), обуви, поясов и других компонентов традиционного украинского костюма, анализирует их региональные особенности, социальную нагрузку и символическое значение. Рассмотрены декоративные элементы отделки тулупов. Прослежено влияние индустриализации на развитие кустарного кожевенного и овчинно-шубного промысла, причины его постепенного упадка.

Ключевые слова: кожевенный кустарный промысел, овчинно-шубный промысел, сыромятная кожа, сапожный промысел, скорняжный промысел, шапочный промысел (шаповальство), тулуп прямоспинный, тулуп отрезной (полушубок), шапка, пояс, постолы, ботинки, сапоги-сафьянцы, сапоги-бархатцы, декорирование, орнамент «цветок».

Oksana Semenova
Product mix of tanners-handicrafts of middle Naddniproshchyna in the end of XIX – first half of XX century

Annotation. The article covers leather and fur product mix of tanners-handicrafts of middle Naddniproshchyna in the end of XIX – first half of XX century and reveals its importance in Ukrainians everyday life. The author views main types of men and women fur outerwear, men (fur and leather) hats, shoes, belts and other traditional components of Ukrainian clothes, analyses their regional peculiarities, social meaning and symbolic significance. Decorative elements of sheepskin coats adorning are viewed. Influence of industrialization on the development of tanner-handicraft and sheep-fur craft so as reasons of its gradual decadence are traced.

Key words: tanner-handicraft, sheep-fur craft, tawed leather, shoemaking, furriery, hat-making, straight back sheepskin coat, detachable sheepskin coat, hat, belt, postols, shoes, saffian-shoes, marigold-shoes, decorating, «flower» ornament.

ПРОБЛЕМА РОЗУМІННЯ ЕСХАТОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ СОЦІУМОМ У ДАВНІЙ РУСІ

Анастасія ЛАСТОВЕЦЬКА

студентка історичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Анотація. У статті проаналізовані основні наукові концепції, пов'язані з розумінням Страшного суду давньоруською людиною. Завдання статті полягає не в черговій анотації богословських есхатологічних текстів, тобто не в черговому зверненні до книжної культури інтелектуальної еліти, а в показі сприйняття означених ідей іншими прошарками суспільства, не тільки богословами та інтелектуалами. Це можливо здійснити на підставі комплексного аналізу джерел: проповідей, літописів, графіті та давньоруських фресок Страшного суду. Зроблено висновки, що у давньоруському соціумі сприймалася ідея Малої есхатології, хоча офіційна церковна доктрина та система церковного мистецтва пропагували й Велику есхатологію.

Ключові слова: Страшний суд, есхатологія, фреска, Рай, графіті, Русь.

У даній статті спробуємо розглянути питання, пов'язані з розумінням Страшного суду давньоруською людиною, а також рівень популярності есхатологічних ідей у соціумі. Дослідження буде укладено на комплексі джерел, як писемних (проповіді, літописи та найпопуляр-

ніша перекладна література есхатологічного характеру на Русі), так і зображальних (графіті Софії Київської, давньоруські фрески Страшного суду з Михайлівського Чуда архангела Михаїла монастиря (XI ст.) та Кирилівської церкви (XII ст.)).